

# LUTHER VÁLOGATOTT MŰVEI

KORÁNYI ANDRÁS

A Magyarországi Evangélikus Egyház a reformáció kezdetének 500. évfordulója alkalmából széleskörű programtervet valósított, illetve valósít meg, melynek legnagyobb tudományos igényű vállalkozása a Luther Márton reformátori életművének forrásanyagából összeállított, 12 kötetnyi válogatás. Az egyház Reformációi Emlékbizottsága, Luther Kiadója és a résztvevő szerkesztői és fordítói kör évtizedes megvalósítással számolva a wittenbergi reformátor műveinek kritikai-tudományos igényű megjelentetését tűzte ki célul. A tematikus tervek nyomán – nem a kötet-számozás sorrendjét követve – az egyébként is bőséges, német és angol nyelven teljes egészében hozzáférhető életmű legfontosabb írásait, a Luther tanításának keresztmetszetét karakteresen megismerhetővé tevő gyűjteményét tartalmazza majd a teljes sorozat. A kötetek tematikája a következő formában épül majd fel:

- 1) Vitahelyzet: a disputációk és következményeik
- 2) Felelősség az egyházért (megjelent)
- 3) Felelősség a gyülekezetért: egyházszerző iratok
- 4) Felelősség a társadalomért: szemben a radikális irányzatokkal
- 5) Bibliafordítás, vigasztalás, imádság (megjelent)
- 6) Prédikációk (megjelent)
- 7) Levelek (megjelent)
- 8) Asztali beszélgetések (megjelent)
- 9–11) Bibliai kommentárok
- 12) Posztillás kötet/Mutatók

A jubileumi vállalkozás korszakos jelentőségét jelzi, hogy a lutheri életmű témakörében hasonlítható méretű közzé tétel egy évszázaddal ezelőtt, Masznyik Endre (†1927) pozsonyi teológiai tanár kezéből került sajtó alá, aki az 1917-es reformációi évforduló tiszteletére hat kötetben adott közre forrásokat, részben saját fordításban. Az elmúlt évszázad során az evangélikus egyház hitvallási iratainak a gyűjteményében, egyes művek önálló kiadásában (mint Pröhle Károly Négy lutheri hitvallásában vagy a Luther Szövetség Luther-füzeteinek a sorozatában), illetve részleteket tartalmazó áhítatos könyvekben és magánkiadásokban (pl. Takács János lelkésztől)

csupán töredékesen juthattunk hozzá a lutheri forrásanyaghoz. A jelen sorozat tehát nagyságában, kritikai igényességében és a legfontosabb munkákat áttekintő, szélesebb merítésében egyaránt messze meghaladja a korábbi erőfeszítéseket.

Az eddig megjelent 5 kötet egységes felépítést és szerkesztési elveket követ. Alapját a német, illetve részben latin nyelvű szövegek képezik, mindenekelőtt a német standard sorozatnak tekintett, ún. „weimari kiadás”. A gyűjteményekbe részben új fordítások, részben korábbi fordítások gondosan revideált változatai kerültek be. Az általános történeti, illetve szövegtörténeti bevezetők mellett nagy értéket képviselnek az egyes kötetek végén található, a minimalista megközelítést bőven meghaladó felfogásban összeállított mutatók, melyek nagy segítséget nyújtanak a tematikus visszakereshetőség során. Csepregi Zoltán professzor avatott szerkesztői tevékenysége garantálta az eddig megjelent részek között is az egységes arculat és koncepció fenntartását. Tekintsük át ezután részletesebben az egyes köteteket!

## FELELŐSSÉGGEL AZ EGYHÁZÉRT (2. KÖTET)

A kötet a jubileumi évben, 2017-ben jelent meg. A hitvitázó Luther legtöbbet hivatkozott, a német reformáció alapvető felismeréseit és hitújító szándékait kifejtő írásait tartalmazza. Ennek megfelelően a reformátori életrajzának (1517-1546) három olyan korszakából származnak, amikor ez a vitázó, kifejtő és apologetikus kényszer a történelmi körülmények következtében a legaktívabb volt. A válogatás nagy részét az 1520-1525 közötti megalapozó munkák teszik ki, melynek háttérében a nagy disputák, az egyházból való kiközösítés és a worms birodalmi átok, valamint a nagyobb egyházi-társadalmi megrázkódtatások (mint a parasztháború, a német lovagok szervezkedése stb.) állnak. Ugyancsak a nyugtalan időket idézik az 1530-as augsburgi birodalmi gyűlés idején született iratok, amelyek a nagy jelentőségű hitvallástétel születésével párhuzamosan, a Coburgban tartózkodó Luther tollából kerültek ki. Végül az 1530-as évek végétől egyre borúlátóbb, a korábban ígértgetett egyetemes zsinat reményétől egyre távolabb sodródó, és ennek következtében csaldótt és harcisan keserű gondolatokat olvashatjuk.

A klasszikusan nagy művek – *Az egyház babiloni fogságáról, A német nemzet keresztény nemességéhez, A keresztény ember szabadságáról* – egyszerre tartalmazák a kifogásolt teológiai tanításokat és egyházi gyakorlatot, és szólaltatják meg az alternatívát hirdető reformáció hangsúlyváltásait. A viták keresztüztüében álló fő tételek: a jó cselekedetek, a pápaság, a misék, a törvénné tett egyházi szokások és rítusok, a szentek közbenjárása, a szentségtan újraértelmezése. Mindezekről élesen szólal meg a középkori „pápas egyházat” támadó kritika, az élesedő konfrontáció kemény hangvétele. Ugyanakkor egyre világosabban fogalmazódik meg bennük a

hitújítást jellemző hangsúlyváltás: az Ige, azaz a Szentírás szövegére és tartalmára alapozott igehirdetés mint legfőbb mérték, és a Lutherre oly jellemző, döntően krisztológiai megújulást követelő teológiai és spirituális irányvétel. A hit általi megigazulás és üdvösség alapélménye szintén a megváltozott látásmód kiinduló pontja, melynek kidolgozott érvrendszere ebben az időben öltött határozott formát. Fontosak emellett az egyes keresztény tanok és a társadalmi forrongás közötti összefüggésekre adott válaszok is, aminek döntően teológiai és hitből fakadó nézetei csak korlátozottan hatottak azokra, akik igazságukat nem, vagy nem csak vallási motivációval keresték.

Az 1530 után született művekre – az időközben megváltozott körülmények következtében – az összegző, lezáró, végkövetkeztetéseket közlő megközelítés veszi át az eleven vitákban kiérlelt igazság keresésének a helyét. Itt olyan fajsúlyos tanításokkal való szakítások kifejtését olvashatjuk, mint a tisztítótűz, a középkori egyházkormányzás, a lelki és szervezeti hatalom elmélete és gyakorlása az egyházban. Különleges élményt kínál a mai olvasónak is a Luther ironikus, olykor maróan kemény stílusát megszólaltató *Hurka Gyurka ellen* címmel közreadott irata.

A teljes sorozat tematikáját tekintve kétségtelenül ez a kötet tartalmazza a lutheri reformáció teológiai alapállását és az abból következő tanításokat, amely a későbbiekben is hitvallásos mértéknek számított az evangélikus teológia és egyház, sőt nem ritkán az egész protestantizmus számára. A szakirodalomban oly gyakran megkülönböztetett középkorú és idős Luther műveiben azonban nem beszélhetünk valódi korszakváltásról az alaplunkák tükrében, sokkal inkább egy nagy ívű vonulatról, amely a kezdetek vitahelyzetétől az egyre véglegesebb felekezeti megosztottság realitásához igazodó egyházszervezésig tart. Élesebb kontrasztot csupán a stílusban és hangnemben fedezhetünk fel, amely a súlyos kérdések tárgyalása során élesebb és vaskosabb is, mint a reformátor más megnyilvánulásaiban, bár ezzel sem lóg ki a korszak általánosan elfogadott, de legalábbis gyakorolt normái alól.

## BIBLIAFORDÍTÁS, VIGASZTALÁS, IMÁDSÁG (5. KÖTET)

Az 5. kötet Luthernek a Szentíráshoz fűződő, különleges kapcsolatát tárja fel az olvasó előtt. Az ágostonos rend tagjaként közvetlen előjárójától és lelki vezetőjétől, Johann Staupitztól kapott feladata szellemében, teológiai tanulmányai és fokozatszerzése után a szó szűkebb értelmében véve is „a Szentírás doktoraként” tevékenykedett (a kifejezés egyébként a teológiai doktorátus egyik szinonimája is a korban). A Biblia tanulmányozása és kifejtő magyarázata tehát mindennapos munkakörének is a része volt, s így mind a szöveg, mind annak egezetikai kifejtése

egyaránt foglalkoztatta. Ennek gyümölcseként már az 1517 utáni korszakban hozzálátott a Biblia német nyelvre fordításához, amit 1522-ben végzett el az Újszövetség, majd 1534-ben a teljes gyűjtemény tekintetében. Ez a – folyamatában másokkal együtt, műhelyben végzett – munka jól dokumentálja fordítói-teológusi megközelítését, amely több ponton is megkülönbözteti őt humanista tudományos háttérű munkatársaitól: döntő szempontja ugyanis a Szentírás teológiai tartalmát minél koherensebben visszaadó fordítás a nyelvileg kifinomult megközelítéssel szemben. Nem jelentéktelenebb sem szándékában, sem hatásában az a meggyőződése sem, hogy ezért a fordítói munka igazi frontvonala nem a kiindulási, hanem a célnyelv ismerete annak érdekében, hogy Isten szava az igehallgató számára érthetővé váljék. A fordítási munkálatok melléktermékeként született, a bibliai könyvekhez írt előszók mind teológiai, mind szövegértelmezési megközelítéséről közelebbi képet adnak. Írásai feltárják azt a dilemmát is, hogy felfogásában az Ószövetségnek is meghatározó krisztológiai tartalma van, amit az egzegézis és igehirdetés során döntő üzenetként kell megszólaltatni.

Az Isten ígében rejlő, de kifejezhető kincsek konkrét élethelyzetekre szabott, olykor frappáns felvonultatása sem állt távol Luthertől. A BölcS Frigyes fejedelem világhírű ereklyegyűjteményét, s annak a búcsúval egybekötött kiállítását a zárándokok számára a *Tizennégy vigasztaló kép* című írásában javasolja belső, szívbeli és biblikus képekre váltani, melyek valódi búcsút, szabadulást, örök életet munkálhatnak. Az 1526-ban megözvegyült magyar királyné, Habsburg Mária számára elküldött *Négy vigasztaló zsoltár* pedig az alkalmazott, „kazuális” bibliamagyarázat klasszikus lutheri példája, amely nekünk, magyaroknak különösen nagy értéket jelent az 1526-os mohácsi tragédia sorsfordító eseményének a fényében.

Végül néhány tanulmánya betekintést ad személyes, spirituális világába is. Az 1518-as *Német teológia* határozott kötődést mutat a középkori szerzetesi irodalom ismerete, sőt lelkiségének meghatározó jegyei felé is. Az ágostonos koldulórend tagjaként Luther többféle kötődéssel formálhatta gondolkodását: részben az Augustinusig visszavezethető hagyomány, részben a 13. században újtukra induló koldulórendek sajátosságai alapján. Így válhat érthetővé az is, hogy ebben a korai reformátori műben miként juthatnak félreérthetetlenül szóhoz olyan hagyományok, amelyek a 14. századi német misztika hatásait mutatják. Amennyiben a kötetbe foglalt, lelkiségére és a Bibliához kötött gondolkodására jellemző elemeket keressük, valós és árnyalt képet kaphatunk reformátori alkatáról is, melyben a szerzetesi és középkori jellegzetességek éppúgy megtalálhatók, mint az ezekhez kötődő, olykor formális hagyományoktól való határozott, bizonyos pontokon pedig egészen radikális elfordulás.

## PRÉDIKÁCIÓK (6. KÖTET)

Sokan tartják úgy, hogy Luther az öblös, reformátori hang mellett elsősorban az igehirdetéseiben ismerhető meg – mind személyében, mind egyháztörténeti jelentőségében. Már életében megindult ennek a tudatosítása: részben az igehirdetés fontosságának a hangsúlyozásában és központi helyre emelésében az evangélikus istentiszteleti rendben, részben pedig a hitújítók programját képekben is ábrázoló Lukas Cranach művein keresztül is (pl. a Wittenbergben prédikáló, a szószekről a Megfeszítettre mutató Luther képében). A tőle fennmaradt, tengernyi mennyiségű prédikációból egy szűk, mégis jellegzetes keresztmetszetet nyújt a kötet válogatása.

Luther igehirdetésére a reformátori tartalom alapján álló kifejtés mellett jellemző az ehhez kapcsolódó tanítói jelleg is. Hosszú prédikációiban – nyilvánvalóan az elhangzott magyarázat írásos rendezése és kibővítése következtében – gyakran kis tanulmányok állnak előttünk egy-egy kérdésben, amelyek az adott igeszakaszhoz vagy ünnephez kapcsolódnak. Erre a kötetben található sermók sorozatában találhatjuk meg a jellegzetes példákat. Kissé más megközelítést tapasztalhatunk a klasszikus vasárnapi igemagyarázatokban, melyekben jellegzetesen ötvözi a lelki mondanivalót a mindenekelőtt Krisztuson tájékozódó egzegézis eredményeivel, mindezt a tőle megszokott, veretesen bibliai konnotációs rendszerben. Nemcsak a dogmatikai tartalom határozza meg tehát a szószéki, gyülekezeti körben megvalósuló tanítást, hanem a lelkigondozói alapállás is – emlékeztetve ma is arra, hogy Luther különlegességét éppen az adja a 16. századi reformátorok karában, hogy teológiája nem rendszeres-spekulatív, hanem sokkal inkább bibliai-alkalmazott jellegű, alkata pedig kevésbé egyházszervező-kormányzó, mint inkább lelkipásztori.

Egyedi helyet foglal el a válogatásban az „invokávit-prédikációk” sorozata 1522 tavaszáról. Ezeknek nem csupán tartalma miatt van nagy jelentősége, hanem egyháztörténeti kontextusuk következtében is. A Wartburg várának védelmező falai közül váratlan hirtelenséggel Wittenbergbe visszatérő Luther igehirdetése ezek, melyekkel a távolléte idején vallási zendülést provokáló radikális teológusok szította zűrzavart szüntette meg. A forradalmi hangulat és vértől sem mentes lázadás veszélyeitől fenyegetett reformáció védelmében ugyanis nem maradt más választása, mint a szószék fegyverével, az igehirdetés szavával szembeszállni, s egy hét leforgása alatt nemcsak úrrá lenni a kialakult helyzeten, hanem lelkileg is felemelni Wittenberg népét és gyülekezetét egy új, biblikus, érettebb látásmódra. Ebben a gyűjteményben különösen is érezhetjük igehirdetésének egykori, de még ma is elevenen ható erejét.

## LEVELEK (7. KÖTET)

A válogatott levelek kötete kötődik legszemélyesebben Luther alakjához, hiszen az ő szemszögéből láthatunk rá nemcsak saját küzdelmeire, gondolataira, teológiájára és személyes sorsára, hanem egyben az egész korszak egyházi és világi politikai összefüggéseire, a reformátori körök színgazdag és olykor ellentétektől sem mentes szereplőire, mindeközben pedig kirajzolja a reformációi mozgalomnak a Luther életidejére eső eseménytörténetét is. Ezzel az átfogó tartalommal azt is mondhatjuk, hogy ez a kötet a válogatott művek teljes sorozatának mintegy az összekötő kézikönyve is lehet, amely elhelyezi időben és összefüggésekben az egyébként önmagukban álló egyéb lutheri írásokat, életközelségre hozva az olvasóhoz mind a szerzőt, mind az egész korszakot.

A 7. kötet az eddig magyarul megjelent legnagyobb levélanyag Luther tollából. A széles tematikájú, kimeríthetetlen témagazdagságú anyagot a súlyponti kérdéseket szem előtt tartva, ugyanakkor a változatosságot sem feladva közli a kötet. Vérbeli egyháztörténeti teológiai megfontolás és igényesség jellemzi a kötet koncepcióját, amely nem kerüli meg a kortárs kutatás számára olykor kényes kérdéseket sem, mint pl. Luther nyilatkozatait a zsidóságról, Hesseni Fülöp kettős házasságának problémáját, vagy éppen Luthernek az emberi kapcsolatokban mutatkozó heves, nem ritkán ingerlékeny természetét.

Nem fog csalódnai az sem, aki a lutheri reformáció főbb eseményeit, állomásait szeretné mélyebben megérteni, mert éppen az ilyenekről írt személyes beszámolók adják az kötet egyik súlypontját (beszámoló a Cajetannal folytatott tárgyalásról 1518-ból, az 1519-es lipcsei vitáról, a wormszi eseményekről 1521-ből, vagy az augsburgi eseményekről 1530-ból, hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki). Számos jelentős adatot és forrást tartalmaz a hazai reformáció történetéről is, amikor a gyakran hivatkozott szövegeket kézbe is adja. Külön érdekességet jelentenek a reformátor további személyes feljegyzései, mint a nevezetes utolsó gondolatok – „koldusok vagyunk, ez az igazság” –, vagy szintén elhíresült végrendeletének fejlődése, alakulása, mely hazai evangélikus levéltárunkban való jelenléte miatt mindig is érzékenyen foglalkoztatta a közvéleményt.

Különösen fontos kiemelni, hogy az egész sorozatban ez a legközösségibb kötet, még az *Asztali beszélgetéseknél* is közösségibb. Visszatükrözi azt a gyülekezetközponit gondolkodást, amely a lutheri reformációnak mindenkor a középpontjában állt, de azt is, hogy Wittenberg reformátora milyen nagy figyelmet fordított arra, hogy reformátortársaival együtt a hitújítás forrását a gyülekezetekben akarja megerősíteni.

Ebben a kötetben különösen fontosak a bibliai, hely-, név- és tematikus mutatók, hiszen ezek az egyébként rendszertelen levélanyagban egyszerre segítenek

az eligazodásban, és egyfajta tükröt is mutatnak a Luther életében legfontosabb személyekről, eseményekről és teológiai hangsúlyokról. A mutatók alapján az egész levéltanyag akár tematikusan, vagy egy-egy személyhez, kérdéskörhöz kötve is olvashatóvá és kutathatóvá válik, ezzel mintegy szinopszist is adja az egyes résztémáknak.

A válogatott levelek ugyanakkor a legökumenikusabb kötet is. Talán ellentmondásosnak tetszik ez a megállapítás éppen a reformáció korszakában született írások esetében, mégis bátran mondhatjuk, hogy a modern nyugati ökumené megértése szempontjából – akár az összetartozás, akár a szakadások tekintetében – nélkülözhetetlen közvetlen és háttér-információkat olvashatunk Luther levelezésében. Mindezek ismerete nélkül elképzelhetetlen az evangélikus ökumenikus elkötelezettség és közösségkeresés valós meghatározása. De éppen ezekből a legszemélyesebb vallomásokból érthetjük meg azt is, hogy 1983-ban miért is nevezte Luthert – minden ökumenikus feszültség és tehertétel ellenére is – II. János Pál pápa „atyánknak a hitben”.

## ASZTALI BESZÉLGETÉSEK (8. KÖTET)

Az *Asztali beszélgetések* a Lutherrel kapcsolatos irodalom egyik legnépszerűbb alapanyaga, aminek egyértelmű oka az, hogy még a személyes leveleknél is intimebb képet fest a wittenbergi Fekete kolostor ebédlőasztalánál elhangzottak alapján a reformáció háza tájáról. Elsősorban nagyon eleven kiegészítő anyagot jelent az életrajz- és történetíróknak, amellyel némelyek a Luther személyét övező, már-már hagiografikus kultuszt igyekeznek alátámasztani, mások ezzel szemben éppen a gyengeségeire akarnak példákat felvonultatni, s a bulvár szintjén lejáratni őt. E tekintetben nem lehet kétségünk afelől, hogy azoknak, akik ezeket a mondásokat feljegyezték, egyértelműen tiszteletteljes szándékaik voltak, s buzgón hagyták figyelmen kívül Melanchthon érzékeny figyelmeztetését, hogy az intim környezetben elhangzó szavaknak nem feltétlenül kellene a kívülállók szemei elé kerülniük. 1537-ben maga Luther is hasonlóan nyilatkozott – ahogyan a szerkesztői előszó is idézi: „Krisztusra kérem a kedves tolvajokat, mert tudom, hogy őszinte és tisztességes szándékkal járnak el, hogy sem életemben, sem halálom után ne tegyenek közzé könnyelműen gondolataimból semmit, amit akár életemben csellel csikartak ki tőlem, vagy halálomban tulajdonítottak el korábban kölcsönként irataimból... Mert ha ez nyilvánosságra kerülne, akkor én lennék a világ legkeresettebb széphistóriája.”

Az eredeti, jóval terjedelmesebb gyűjtemények, de még az itt közölt szemezgetés kisebb anyaga is egyfajta tarkabarka összevisszaságot mutat. A lazítás óráiból állt össze olyanféle bölcs mondások florilégiumaként, melyből messzemenő, ösz-

szefüggéseket feltáró következtetéseket nem lehet, nem érdemes levonni. Mégis jellemzi valamiképpen Luthert – a gondolkodásmódját, a humorát, a keserűségét, a wittenbergi hangulatot a 16. század első felében, s kicsit tükre ez a korabeli világ állapotának is egy német kisváros porlepte nézőpontjából, amely hirtelen, egy villanás erejéig bekerült a világtörténelem kontextusába.

Az asztali jegyzetek talán legfontosabb szolgálata mégis az, hogy a maga esendőségében és küzdelmében tárja fel a legvilágosabban a reformátor nagy teológiai tapasztalatát: a maga valóságában Luther Márton is *simul iustus et peccator* – egyszerre bűnös és megigazított, azaz valóságos ember. Igaz, Isten és az ördög nagy kártyapartijában olykor tényleg ő lehet az ász – ahogyan mondja egy alkalommal –, de végső soron mégis minden Isten kegyelméből van, legyen bár akármekkora ász is...

Persze, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy ezek a feljegyzések mind az 1530-as évekből maradtak fenn – azaz Luthert mint a reformáció vezéralakját látják, aki a kezdeti vitatkozások után már egyre gyakrabban az igazság nagy tekintélyű megfogalmazója. Személyiségének tehát mindössze egy korszakát mutatják meg nekünk, korábbi karakterével így nem tudjuk összehasonlítani a róla alkotott képet. Az egykori jegyzetelők – Dietrich Veit és Nikolaus Medler, valamint Johannes Schлагinhausen az 1530-as évek elejéről, akárcsak Cordatus Conrad ebből az időből, vagy Ludwig Rabe, Anton Lauterbach és Hieronymus Weller a későbbi évekből – így legfeljebb egymás anyagaihoz képest jelenthetnek viszonyítási pontot. Mindennek ellenére az egyháztörténet-írás számára felbecsülhetetlen értékű kincsről van szó, amely sok más egyháztörténeti jelentőségű alak, így a többi 16. századi reformátor megismerhetőségéhez képest is sokkal közelebb hozhatja Luthert a maga emberi valójában még közel fél évezred elteltével is.

Felelősség az egyházért. Luther Válogatott Művei (LVM) 2. (Szerk. Csepregi Zoltán)

Luther Kiadó, Budapest, 2017

Bibliafordítás, vigasztalás, imádság. Luther Válogatott Művei (LVM) 5. (Szerk.

Csepregi Zoltán) Luther Kiadó, Budapest, 2011

Prédikációk. Luther Válogatott Művei (LVM) 6. (Szerk. Csepregi Zoltán–Horváth

Orsolya) Luther Kiadó, Budapest, 2015

Levelek. Luther Válogatott Művei (LVM) 7. (Szerk. Csepregi Zoltán) Luther Kiadó,

Budapest, 2013

Asztali beszélgetések. Luther Válogatott Művei (LVM) 8. (Szerk. Csepregi Zoltán)

Luther Kiadó, Budapest, 2014